HOOFDSTUK XXIII

SAMENVATTING; KEUZE DER OPTIMALE POLITIEK

179. Wij hebben in de hoofdstukken XIII en XVI gezien, dat de bewegingen der grootheden die de volkshuishouding kenmerken, bepaald worden door (a) zekere evenwichtsverstoringen als gevolg van veranderingen der data en (b) de reacties daarop van het economisch stelsel. In hoofdstuk XVIII wezen we er reeds op, dat de veranderingen in de data waarom het hier gaat, gewoonlijk onvermijdelijk zijn: het zijn veranderingen in de oogstopbrengsten, politieke en technische gebeurtenissen enz. De schadelijke gevolgen dezer evenwichtsverstoringen, die elk op zichzelf vaak onbelangrijk zijn, worden veel meer veroorzaakt door de vergroting die de aanvankelijke evenwichtsverstoringen door de cumulatieve processen ondergaan, die een gevolg zijn van de wijze waarop het economisch stelsel reageert. De bewegingen van de economische grootheden worden bepaald door de achtereenvolgende reacties, die elk door een bepaalde relatie worden beschreven; er zijn evenveel relaties als er economische grootheden zijn, want elke grootheid wordt door zo'n relatie bepaald. Bekende voorbeelden van die relaties zijn de vraag- en aanbodrelaties; een bijzonder gemakkelijk te begrijpen voorbeeld van een eenvoudig economisch stelsel is dat van de varkensmarkt; een meer realistisch eenvoudig beeld van het gehele economische stelsel is in § 104 gegeven; de twee relaties die daar worden gebruikt, weerspiegelen de inkomensvorming en de inkomensbesteding.

Wanneer nu dus de relaties de bewegingen bepalen die op een gegeven evenwichtsverstoring volgen, dan is het duidelijk dat een bepaald doel t.a.v. die bewegingen alleen verwezenlijkt kan worden indien de bedoelde relaties aan bepaalde eisen voldoen. M.a.w. men zal een zo stabiel mogelijke beweging niet kunnen verkrijgen door de reacties zo te laten als zij zijn — dan immers treedt juist de empirische conjunctuurbeweging op —, doch door er een of meer te veranderen. Een vraag van betekenis is, welke men moet veranderen; is verandering van één relatie genoeg of moeten er meer

veranderd worden; bovendien: hoe moet de verandering zijn? De in de voorgaande vier hoofdstukken besproken vormen van enkelvoudige conjunctuurpolitiek bestaan gewoonlijk uit de verandering van één der relaties die het stelsel bepalen. Wij zullen nu hebben na te gaan, welke combinatie van zodanige enkelvoudige vormen van politiek nodig is om de beste (samengestelde) conjunctuur- en trendpolitiek te verkrijgen. Wij zijn met andere woorden toe aan de keuze en eventueel de combinatie. Daarbij zal het duidelijk zijn, dat die keuze zeer aantrekkelijk is, die een zo gering mogelijk aantal veranderingen betekent en waarbij toch het doel bereikt wordt. Zoveel mogelijk reacties vrijlaten betekent toch immers zo min mogelijk aanleiding tot wrijvingen geven. Het gaat, om met Clark te spreken, om de strategische factoren, de zo goed mogelijk gekozen veranderingen.

De tussen de verschillende grootheden bestaande relaties bepalen zowel de schommelende bewegingen als het evenwichtspeil waaromheen zich deze afspelen. Veelal worden de schommelende bewegingen bepaald door de *hellingen* van de lijnen die de relaties grafisch voorstellen en door de *lags,* die in de relaties bestaan. Het eenvoudige voorbeeld van de varkenscyclus laat dat zeer duidelijk zien: de eigenaardigheden dezer schommelingen worden uitsluitend bepaald door de helling van de vraag- en aanbodlijn en de „lag" van het aanbod achter de prijs. Het peil waaromheen zich die schommelingen voltrekken hangt daarentegen ook af van het *niveau* van de vraag- en aanbodlijn. Wij willen ons eerst bezighouden met de eisen die de schommelende bewegingen stellen; later (§ 180) met de eisen die het niveau stelt.

Er is nu verder aanleiding om een onderscheid te maken tussen de belangrijkere en de minder belangrijke relaties. Tot de eerste rekenen wij in elk geval de relaties die in het eenvoudigste schema van § 104 reeds worden gebruikt, dat a.h.w. het skelet vormt van het conjunctuurmechanisme. In de paragrafen waar wij de goederensfeer en de financieele sfeer nader uitwerkten, zijn daarna talrijke andere relaties ter sprake gekomen, die weliswaar bij nader inzien mede invloed op de economische beweging hebben, doch toch een geringere invloed. De twee hoofdrelaties hebben betrekking op de vorming en de besteding der inkomens; in eerste benadering kan men zeggen dat de twee grootheden die zij bepalen, t.w. het

nationale inkomen en de uitgaven of, zoals wij ook meermalen gezegd hebben, de totale vraag naar goederen en diensten, de belangrijkste economische grootheden zijn die elkaar beurtelings grotendeels vastleggen. Daarom menen wij ook dat de regulering dezer twee grootheden van bijzondere betekenis is voor de loop der economische ontwikkeling. Daarbij komt de grootste betekenis toe aan het regelen van de totale vraag naar goederen en diensten, dus van de inkomensbesteding; laat men de inkomensvorming dan nog vrij, dan kunnen daaruit geen moeilijkheden voortkomen, omdat de stabiele totale vraag toch leidt tot stabiele inkomens. Stabiele inkomens leiden met minder grote zekerheid tot stabiele vraag; in de vraag steekt als afzonderlijk element de vraag naar vervangingsinvesteringen en deze is van het nationale inkomen ten dele onafhankelijk, terwijl ook de nieuwe investeringen een ten dele onafhankelijk element bevatten. De regulering van de totale vraag naar goederen en diensten geschiedt het meest direct door de compenserende overheidsuitgaven. Om deze reden zien we in deze enkelvoudige vorm van economische politiek de belangrijkste afzonderlijke vorm.

Verschillende andere enkelvoudige vormen van economische politiek zijn op zichzelf tot een zo vergaande stabilisering niet in staat te achten. Voor de andere directe vormen moge dit eerst worden toegelicht. Regulering van de investeringen werkt voornamelijk in beperkende zin; regulering van de grondstoffenproductie heeft ook deze neiging en bezit bovendien een te smal aangrijpingsvlak. Voor de vormen van indirecte politiek geldt het in sterkere mate, zoals wij ook reeds in de voorgaande hoofdstukken hebben uiteengezet. De invloed van de rentestand op de totale vraag naar goederen is beperkt; de invloed van de loonvoet, wegens zijn tweeledige effect, eveneens en bovendien brengt een politiek van flexibele lonen veel wrijving mee. De prijzenpolitiek in de vorm van valutapolitiek is bijzonder werkzaam voor het afzonderlijke land, doch in internationaal opzicht minder effectief. Beurspolitiek kan in zoverre belangrijk zijn, dat daardoor de vorming van speculatieve inkomens wordt belemmerd, hetgeen het meest labiele onderdeel der inkomensvorming, althans in landen met een sterke beursspeculatie, stabiliseert.

Toch hebben al deze vormen van conjunctuurpolitiek een zekere invloed en het kan geen kwaad om een of meer daarvan in combinatie

met de regeling van de totale vraag toe te passen. Het hangt van de aard van het beschouwde land, van de vorderingen van de internationale samenwerking en van de conjunctuursituatie af, hoe daarbij de keuze moet vallen. Als de internationale samenwerking afwezig is, zal, voor een land met veel buitenlands verkeer, valutapolitiek een zeer krachtige steun vormen, eventueel aangevuld met handelspolitiek; bij een goede ontwikkeling der internationale samenwerking zal men van deze middelen, die voor een zeer groot deel verbeteringen in het eigen land ten koste van andere landen brengen, moeten afzien. In tijden van zeer sterke particuliere vraag kan het nodig zijn om naast een compenserend overheidsoptreden ook een directe contrôle op de investeringen en een rantsoenering van kredieten in te voeren. In sommige afzonderlijke bedrijfstakken, zoals het woningbouwbedrijf, zal een directe regulering steeds van nut zijn.

180. In de vorige paragraaf hebben wij ons beperkt tot de aard der *schommelingen* die het economisch stelsel uitvoert en ons niet beziggehouden met het *evenwichtspeil* (of de evenwichtsontwikkeling) van waaruit deze schommelingen beschreven worden. Wij hebben de voorwaarden genoemd waaraan het stelsel moest voldoen, opdat deze schommelingen zo gering mogelijk zouden zijn. Deze voorwaarden werden opgelegd aan bepaalde *hellingen* van vraag- en aanbodlijnen en andere relaties die tussen de economische grootheden bestaan en van bepaalde *lags*. Reeds vermeldden wij, dat het evenwichtspeil afhangt zowel van deze hellingen als van het *niveau* der relaties. Er zijn dus afzonderlijke data die op de schommelingen geen invloed hebben, doch wel op het evenwichtspeil. Daaruit volgt dat het inderdaad *mogelijk* is om dat evenwichtspeil te beïnvloeden naast de schommelingen. Zelfs leert nadere analyse, dat er evenveel combinaties van deze niveaugrootheden in onze relaties optreden als er economische grootheden zijn, waarvan het evenwichtspeil moet worden vastgelegd. Wij kunnen het evenwichtspeil van alle grootheden dus nog regelen. Het gaat er thans om de voorwaarden te formuleren, waaraan deze niveaugrootheden moeten voldoen, opdat het evenwichtspeil dat is van de doelstelling die wij in hoofdstuk XVII hebben beschreven. Daarbij zal men er uiteraard ook weer de voorkeur aan geven, zoveel mogelijk relaties vrij te laten.

Ook bij dit vraagstuk zullen wij weer eerst de voornaamste relaties beschouwen die er bestaan tussen de economische grootheden, d.i. dus die van de vorming en die van de besteding der inkomens. En wij zullen, ten einde den lezer niet te ver in wiskundig aandoende beschouwingen mee te voeren, onze vraag aldus formuleren: aan welke blijvende voorwaarden moet de besteding resp. de vorming der inkomens voldoen, opdat het evenwichtspeil der productie met dat van de volle bezetting overeenstemt?

De *besteding* moet blijkbaar aldus zijn, dat bij een inkomenshoogte corresponderend met volle bezetting, geen neiging tot oppotting van een bepaald gedeelte van het inkomen bestaat. Wat deze voorwaarden precies impliceren, is niet tot in details vast te stellen, omdat de factoren die tot hoarding leiden niet met zekerheid bekend zijn. Enkele dezer factoren zijn echter wel te noemen. Hoarding treedt bv. op, waneer er een sterke daling in de rentabiliteit van het bedrijfsleven is; wanneer er een belangrijke prijsdaling optreedt; wanneer er onzekerheid omtrent de toekomst heerst. Ook is aan te nemen, dat het gevaar van hoarding of althans van niet-uitgeven van het inkomen aan goederen en diensten bestaat wanneer een land verzadigd is met investeringen. In een land dat aan de spits staat van de technische ontwikkeling, is zoiets denkbaar; veelal wordt aangenomen, dat in de Vereenigde Staten omstreeks 1928 een dergelijke toestand bestond. Het is ook mogelijk dat een dergelijke stagnatie optreedt, wanneer nieuwe investeringen niet rendabel zijn als gevolg van een wanverhouding tussen prijzen en kosten, waaronder de lonen een belangrijk element vormen. Behalve tot oppotting kan een zodanige toestand ook leiden tot het besteden van inkomensdelen in de vermogenssfeer, dus tot het aankopen van reeds bestaande aandelen, waardoor de prijzen dezer laatste gaan stijgen. De hausse aan de beurs in 1929, die zoveel onheil heeft gebracht, is volgens sommige onderzoekers op deze wijze ontstaan.

Opdat nu in de toekomst geen hoarding optreedt, zal dus vermeden moeten worden, dat de rentabiliteit van het bedrijfsleven sterk daalt of te laag is, voorts dat sterke prijsdalingen optreden en dat onzekerheid omtrent de toekomst bestaat. De dalingen zullen door de vormen van conjunctuurpolitiek die in de voorgaande hoofdstukken besproken werden, wel tot een veel geringere omvang kunnen worden beperkt. Er blijft dan nog de eis van de voldoende

rentabiliteit en de voldoende omvang van nieuwe investeringen; een eis waarop wij nog terugkomen.

Het voortgaan van de *inkomensvorming* op het verlangde peil der volle bezetting betekent dat de ontvangsten der bedrijfshuishoudingen uit de totale vraag naar goederen en diensten voldoende zijn om het bedrijfsleven te doen doorfunctionneren. Dit betekent dat ook de grensbedrijven geen verlies maken, of althans geen verliezen groter dan de vaste kosten. Deze eis is minder rigoureus dan de eis, dat nieuwe investeringen rendabel zijn; daartoe dienen niet alleen geen verliezen te worden gemaakt, doch zelfs een zekere winst. Wij worden dus tot een soortgelijke voorwaarde gevoerd als hierboven reeds was geformuleerd; alleen behoeft de eis van de rentablliteit der nieuwe investeringen niet juist voor de grensondernemingen te gelden.

Deze twee eisen, die voor voortdurende statistische contrôle zeer goed toegankelijk zijn, komen vooral neer op een voorwaarde t.a.v. de verhouding van prijzen en kosten, onder welke laatste, zoals gezegd, de lonen een belangrijke plaats innemen. In de grond gaat het hier dus zelfs om een vraagstuk van inkomensverdeling. De moeilijkheid die hier kan rijzen, is dan ook vrijwel geheel van sociale aord. De mogelijkheid is aanwezig, dat van arbeiderszijde een loonpeil wordt verlangd dat te hoog ligt in vergelijking tot het prijspeil, waardoor zowel de grensondernemingen met te grote verliezen zouden gaan werken als de nieuwe investeringen onvoldoende rendabel zouden zijn. Mocht het loonpeil waarbij de volle bezetting mogelijk is, lager liggen dan uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid gewenst is, dan zal men de correcties dus niet moeten zoeken in een verhoging van dat peil, doch in een verhoging van andere inkomensdelen van de arbeidersklasse, zoals ziekteuitkeringen, kosteloze verstrekking van bepaalde goederen en diensten enz. en deze financieren uit belastingen die op de winsten der bedrijven of op de middelhoge en hoge inkomens drukken. T.a.v. de winstbelasting zal men daarbij ook zekere grenzen in acht moeten nemen. Zo blijkt dus, dat de voorwaarden der volle bezetting ten nauwste samenhangen met die van de *sociale rechtvaardigheid*. Een gezichtspunt van betekenis is daarbij, dat de productie en daarom ook ieders mogelijk aandeel in het verbruik des te groter zullen zijn naarmate de volle bezet-

ting meer benaderd wordt, zodat allen bij overeenstemming over de verdeling een zeker belang hebben.

Het kan echter, zoals wij reeds even opmerkten, in zeer welvarende landes ook voorkomen dat er, bij geen enkele stand van prijzen en lonen voldoende investeringsobjecten worden gevonden. Dan dient men de inkomensverdeling *door belastingheffing aldus te nivelleren, dat de omvang der besparingen met het investeringsvolume in overeenstemming is.*

Naast deze hoofdvoorwaarden ter bereiking van het doel, wat het evenwichtspeil betreft, zijn er *andere van meer partiële betekenis.* Zij hebben betrekking op de verhoudingen tussen de afzonderlijke onderdelen der volkshuishouding. Zij zullen veelal gelijkluidend zijn met de uit de statische economische theorie bekende stellingen, zoals de voorwaarde van gelijkheid der prijsverhoudingen en grensnutverhoudingen, de gelijkheid van grenskosten en prijs e.d. Wij willen er daarom hier geen bijzondere aandacht aan schenken. In 't algemeen kan worden gesteld dat wanneer de hoofdvoorwaarden tot stabiliteit en tot volle bezetting zijn vervuld, deze nevenvoorwaarden voor de evenwichtigheid van de onderdelen t.o.v. elkaar automatisch zullen worden vervuld door het „vrije spel der krachten". Dit geldt alleen niet voor enkele bedrijfstakken, reeds vroeger met name genoemd, zoals het bouwbedrijf, waar de vertragingen in het proces en de levensduur der producten tot aanzienlijke eigen schommelingen kunnen leiden.

Een uitzondering worde gemaakt voor het *evenwicht in de betalingsbalans,* vooral voor een land met veel buitenlands handelsverkeer. De koers van het betaalmiddel dient zodanig te zijn dat er tussen de blijvende posten van de betalingsbalans evenwicht bestaat; d.i. dus met uitsluiting van posten die slechts tijdelijk een eventueel „gat" in de balans kunnen stoppen, zoals goudzendingen, korte kredieten en te omvangrijke lange kredieten. De statistische contrôle hiervan behoort eveneens tot de mogelijkheden.

181. Wij willen vervolgens een ogenblik stilstaan bij de gevolgen die zouden optreden indien de conjunctuurpolitiek van een *verkeerde diagnose* zou uitgaan en de maatregelen die genomen moeten worden om dit te voorkomen. Deze vraagstukken kunnen het beste aan de hand van concrete voorbeelden worden belicht. Als eerste voorbeeld

nemen wij aan dat er een inzinking in de werkgelegenheid optreedt die men aan een conjunctuurinzinking toeschrijft, doch die in feite het gevolg is van een te hoge stand der lonen. Men zal als gevolg van deze verkeerde diagnose de openbare uitgaven gaan verhogen, waarmee de werkgelegenheid weer op het gewenste peil wordt hersteld — naar wij aannemen —, doch de reserves van de overheid worden uitgeput of de schuld en de geldcreatie zullen toenemen. Het eigenlijke remedie is in dit geval in een loonsverlaging gelegen. Terwijl nu na een werkelijke conjunctuurinzinking weer een herstel optreedt in de particuliere vraag naar goederen en diensten, zal dit bij deze vermeende conjunctuurdaling niet het geval zijn — tenzij door een toevallige omstandigheid. Daardoor dreigt de schuldtoeneming resp. de geldcreatie steeds grooter te worden, met gevaren van inflatie. Dit verloop dient te worden voorkomen; de aangewezen weg daartoe is die van de zorgvuldige analyse der feiten. In het onderhavige geval zal men bv. moeten opmerken, dat het karakteristieke verloop bij een conjunctuurinzinking, waarbij de inzinking het sterkst is bij duurzame goederen, niet plaats vindt, doch dat bv. de inzinking het sterkst is in de industrieën waar het loon het sterkst gestegen is en dan in 't bijzonder in de takken met een hoge loonquote. Soms kunnen tijdelijke storende factoren, zoals oogstinvloeden, een dergelijke samenhang verduisteren; hoe meer men er echter in slaagt, de invloed van oogstwisselingen op de prijsvorming en de activiteit te isoleren — hetgeen statistisch mogelijk is —, des te korter zal men het slachtoffer behoeven te blijven van een verkeerde diagnose.

Soortgelijke overwegingen gelden in een tweede geval dat wij willen bespreken: wanneer een blijvende afzetvermindering van onze producten in het buitenland oorzaak is, terwijl men aanneemt dat een binnenlandse conjunctuurdaling optreedt. Hier zal het werkelijke geneesmiddel gelegen zijn in een aanpassing van de koers van het betaalmiddel of, eventueel, in een contingentering van de invoer. Het is duidelijk dat ook hier een behoorlijk onderzoek naar de oorzaken van de inzinking betrekkelijk snel de juiste visie zal kunnen brengen. Het belang van deze onderzoekingen wordt op deze wijze duidelijk in het licht gesteld.

Minder ernstig zijn de gevolgen van een te late reactie, mits de vertraging niet meer dan enige maanden bedraagt. Weliswaar laat

men daardoor de moeilijkheden enkele maanden langer zonder tegenwicht, doch de kans is gering, dat de inzinking daardoor vormen aanneemt als bv. in 1931. Een exacte toelichting van deze stelling is weer slechts mogelijk op de wijze als in § 104; daaruit zal men kunnen bemerken dat een kleine verlenging van de vertraging die de uitgaven bij het inkomen vertonen, onder gelijktijdige handhaving van de veel lagere marginale uitgavequote die voor de politiek der compenserende overheidsuitgaven kenmerkend is, tot bewegingen leidt die geen ernstige vormen aannemen.

Dit kan weer geïllustreerd worden door een berekening analoog met de reeds besproken modellen. Daartoe wijzigen wij voorbeeld III″, aldus, dat wij weliswaar nog steeds aannemen, dat de marginale uitgavequote 0,1 bedraagt, doch dat de vertraging tussen inkomens en uitgaven niet één kwartaal, maar twee kwartalen bedraagt. Dan verloopt het bekende procédé als volgt (model III‴) :

Kwartaal	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Uitgaven			0	2	2	0	—2	—2	0	1
Inkomen	0	20	20	2	—16	—18	—4	+12	+16	+5
Ink.-stijging		20	0	—18	—18	—2	+14	+16	+4	

De pijltjes van de inkomenscijfers naar de overeenkomstige uitgavencijfers lopen nu overeenkomstig de vertraging van 2 kwartalen. Zoals men ziet, is er in het verloop der inkomens geen verandering ten ongunste, doch zelfs een ten goede, zij het in zeer lichte graad, gekomen. Zou men de vertraging sterk vergroten, dan zou de beweging echter weer geheel anders worden.

182. Vaak wordt geponeerd, dat conjunctuurpolitiek, om succes te hebben, *in een bepaalde faze van de conjunctuur moet beginnen.* In haar algemeenheid kunnen wij deze stelling niet aanvaarden, reeds wegens haar vaagheid. Het is nl. duidelijk dat het afhangt van de soort conjunctuurpolitiek en van het conjunctuurpolitieke doel dat men zich stelt, in welke faze men beginnen moet, terwijl het bovendien in een aantal gevallen onverschillig is, wanneer men begint.

De verschillen in doelstelling zijn ongetwijfeld het belangrijkst. Twee concurrerende doelstellingen zijn a) stabilisatie op een gemiddeld niveau van bedrijvigheid en b) stabilisatie op een topniveau. Wanneer men de eerste zou nastreven, ligt het voor de hand dat men aanvankelijk meent, op het ogenblik te moeten beginnen dat de curve der bedrijvigheid zich op het normale niveau bevindt. Zodanige punten zijn er twee (zie fig. 56), nl. A en B; A in de opleving, B in de crisis. Nemen wij aan, dat in A begonnen wordt de productie zodanig te remmen, dat verder de evenwichtslijn AC

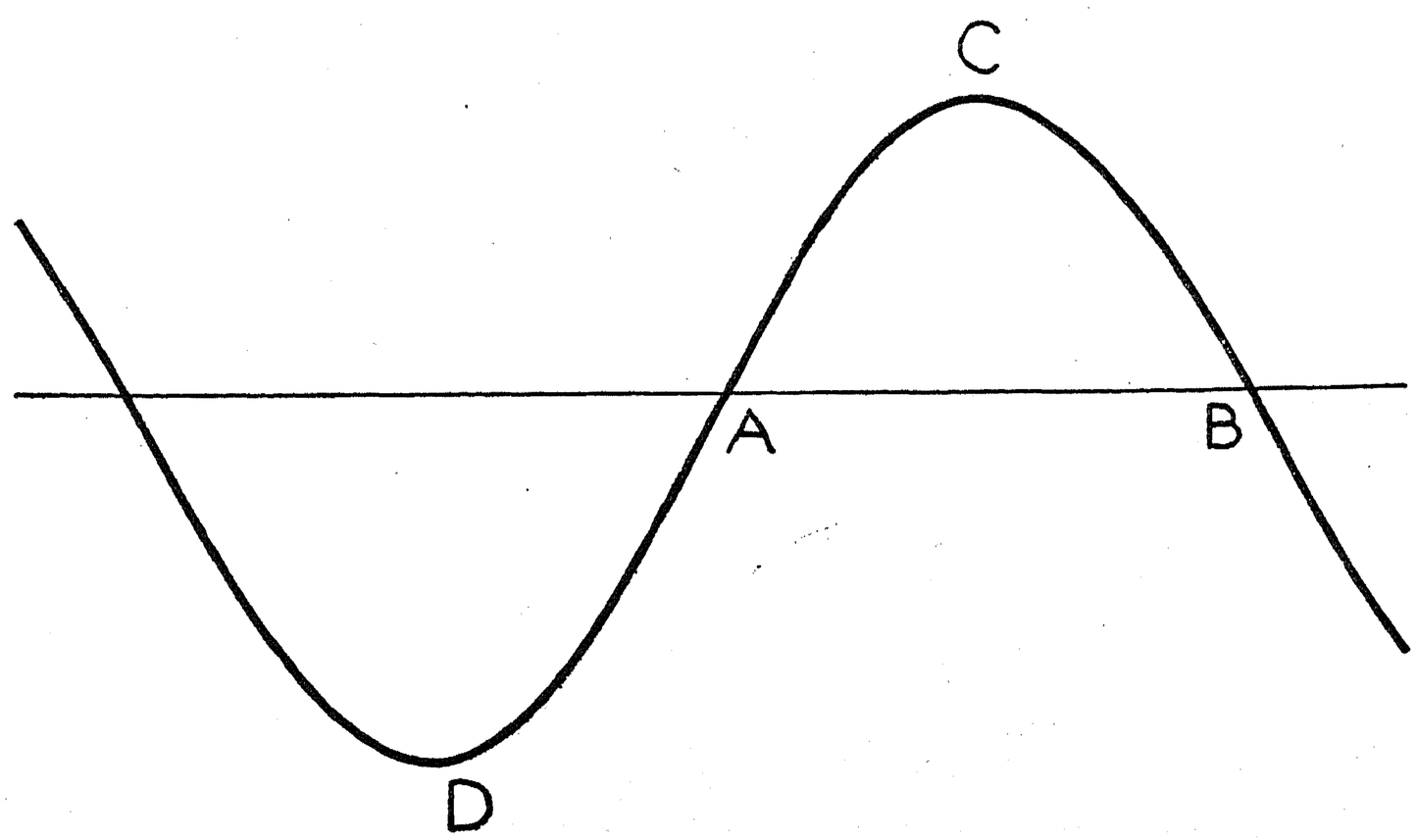

Fig. 56. Verschillende mogelijke beginpunten van de conjunctuurpolitiek.

wordt gevolgd. Dan zou, wat de productie betreft, het doel bereikt zijn. Men kan de productie echter niet geheel los van de overige economische grootheden bezien. Op het moment waarop de productie haar normale stand bereikt heeft, *bevinden zich andere grootheden niet op normaal*; bv. de loonvoet en de rentevoet of de omvang van het productieapparaat. Er zullen dus nog enige verdere aanpassingen moeten plaatsvinden aan de normale toestand, alvorens deze in alle opzichten is bereikt. Deze aanpassingen kunnen onder bepaalde omstandigheden nog in de vorm van schommelingen plaatsvinden; zij het vermoedelijk van kleine schommelingen, wanneer de productie reeds gestabiliseerd is. Dit betekent dus dat niet aanstonds het conjunctuurpolitieke doel bereikt is. Ons lijkt dit geen groot bezwaar.

Men kan echter betogen, dat de aanpassing aan de evenwichtsontwikkeling zomin mogelijk in de vorm van schommelingen moet plaatsvinden. Daarvoor is iets te zeggen. Op grond daarvan wordt dan wel betoogd, dat een inzetten van de conjunctuurpolitiek eerder dan in het punt A moet geschieden. Het gaat er nu om, hoeveel eerder. Deze vraag kan men slechts exact beantwoorden, wanneer men het mechanisme van de conjunctuurbeweging — men denke aan de in hoofdstuk XIII behandelde voorbeelden — voldoende exact kent. Eerst dan kan men trouwens de vraag beantwoorden, òf en wanneer een aanpassing met of zonder schommelingen geschiedt. Wij kunnen ons hier niet zo diep in deze materie begeven. Het zal echter wel duidelijk zijn, dat een rol van betekenis wordt gespeeld door de grootte der vertragingen die in het mechanisme optreden. Zou men, om een zeer eenvoudig en sprekend voorbeeld te nemen, de varkenscyclus (hoofdstuk XIV, § 121—123) zodanig willen reguleren, dat men de hoeveelheid jonge biggen die worden opgefokt zou regelen, dan is het duidelijk dat men eerst ruim ½ jaar nadat men daarmee begonnen was, het aanbod van volwassen varkens en daarmee de prijs zou kunnen beïnvloeden.

Zij die betogen dat men, om een geleidelijke aanpassing van de productie aan het evenwichtsniveau te verkrijgen, noodzakelijkerwijs reeds moet beginnen in de depressie (dus in punt D), schijnen aan te nemen dat grote vertragingen een rol spelen. Deze zienswijze toont verwantschap met die van Hayek, die aan de abnormaal lage rentestand in punt D de te kapitaalrijke investeringen toeschrijft die in punt C tot rijpheid komen. Naar onze mening zijn dergelijke lange vertragingen echter uitzondering en kan men daarom volstaan met ingrijpen kort voor het punt A.

Wij willen er echter nogmaals op wijzen, dat het van het doel en van de soort van conjunctuurpolitiek afhangt, hoe de aanpassing aan het evenwichtspeil plaatsheeft en op welk punt men beginnen moet; en ook, dat er vaak de mogelijkheid zal zijn, op verschillende tijdstippen te beginnen. Men moet zich alleen niet voorstellen, dat men onmiddellijk de gewenste evenwichtsontwikkeling kan bereiken. *Er is in de conjunctuurcyclus geen punt dat in alle opzichten met de evenwichtsstand overeenkomt*; daarom is de hierboven genoemde aanpassing die enige tijd vergt, nodig. Soortgelijke overwegingen gelden wanneer men, zoals wij, niet als doel der conjunctuurpolitiek

ziet het handhaven van een gemiddeld niveau, doch van een hoog niveau. Ook dan geldt — en in versterkte mate —, dat niet gedacht kan worden aan een continuatie van één bepaalde faze van de conjunctuur. De totale productie moge in de top van de conjunctuurgolf het meest onze verlangens benaderen, de samenstelling dier productie en de stand der prijzen doet dat niet en verdere aanpassingen zijn nodig, totdat men de toestand heeft bereikt die men zich als doel heeft gesteld.